

ТЕМА 13. ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ

1. Поняття «полікультурність» як добросусідство культур. Самобутність та рівноцінність різних культур.

2. Міжнаціональні відносини і причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання.

3. Міжконфесійні стосунки та їх вплив на життя в полікультурному суспільстві.

1. Поняття „полікультурність” як добросусідство культур

У третє тисячоліття людство вступає розділеним приблизно на 6 тис. етносів (близько 800 з яких вважаються націями) та понад 200 держав. Окрім того, в абсолютній більшості з них проживають десятки й сотні етнічних меншин, загальна кількість яких теж становить кілька тисяч. Усі вони мають свої власні окремі, специфічні цінності, потреби й інтереси, що звичайно, не виключає існування спільних, загальних, тобто загальнолюдських.

Етнічно однорідними вважаються лише ті держави, чисельність національних меншин в яких не перевищує 5% від загальної кількості населення. Тому більшість держав світу є етнічно неоднорідні. У 1972 р. за даними Р. Брюбейкера у світі було лише 12 держав зі 132, які підпадали під критерій етнічно однорідних (Японія, Барбадос, КНДР, Республіка Корея є одними із найбільш моноетнічних). Сьогодні не більше 20-ти країн можна віднести до етнічно однорідних. При цьому більш ніж у 40% державах проживає 5 і більше національних меншин. Це робить більшість національних держав сучасного світу полікультурними під етнічним оглядом. Тому однією з найвпливовіших моделей етнополітики сьогодення є мультикультуралізм.

На сьогодні явище мультикультуралізму виступає як ідеологія, політика та дискурс. У контексті мультикультуралізму несхожість та відмінність перестають розглядатися як „чуже”, стаючи просто „іншим”. Ця модель етнополітики спрямована на формування єдиної політичної, однак багатоманітної культурної, расової та етнічної спільноти в межах однієї держави. На думку прихильників мультикультуралізму потрібно тверезо оцінювати етнічну багатоманітність в державі. Президент США Б. Клінтон визначив центральним завданням американської етнополітики побудову мультикультуральної демократії. Таким чином навіть США відмовилися від практикованої протягом минулого століття асиміляційної моделі і зробили ставку на побудову громадянської полікультурної нації.

XIX століття, яке іноді називають епохою ідеологій, з одного боку, було періодом становлення національної демократії, однак, з іншого – породило чимало прикрих моментів на ґрунті нетерпимості до всього „чужого”. Тому XXI ст. повинно стати епохою етнокультурного і релігійного плюралізму. Немає сумніву у тому, що світ сьогодні потребує діалогу між культурами та цивілізаціями більше, ніж будь-коли раніше, нині це нагальна потреба. Нинішній світ значно мобільніший, ніж учорашній, а культури в ньому змішуються набагато досконаліше ніж раніше. Перекрутіть годинник на

кілька століть у минуле – до початку Великих географічних відкриттів – і ви опинитеся в зовсім іншому місці. Станом на 1500 р. у світі функціонувало близько 15 тисяч мов на противагу 6 тисячам, які вцілили до сьогодні і кількість яких до кінця століття, вочевидь, скотиться до менш ніж 3 тисяч. Це один із показників наступу глобалізації, яка дедалі швидше зливає колись ізольовані групи світу в один глобальний плавильний котел.

Сьогодні поряд із хронічними проблемами сучасної цивілізації, такими, як поширення глобального тероризму, насильства й зброї масового знищення, які підтримують тезу конфлікту, втілюються в життя нові вагомі ініціативи, що утверджують засноване на демократії, терпимості, любові й діалозі порозуміння між суспільствами різних культур і цивілізацій. Що можна побачити, аналізуючи перелом у сучасній людській цивілізації, так це те, що так чи інакше все зводиться до проблеми людства. Якщо люди деструктивні, завдають кривди, якщо вони ворожі й агресивні, то вони роблять суспільство й людство, частиною яких є, рабами цих інстинктів. Шлях порятунку сучасної цивілізації від неминучої руйнації – це перевиховання й переорганізація людей на ґрунті любові, терпимості й діалогу. Тому спілкуючись із представниками інших релігій та націй не потрібно забувати крилаті слова Ш. Монтеск'є: „Я людина завдяки природі, я француз завдяки випадковості”.

Найкращою формою політичного режиму, яка забезпечує оптимальний рівень міжкультурного діалогу беззаперечно є демократія. Саме вона звільняє нас від пасток ідеологічних систем, під гаслами яких чимало політиків у ХХ ст. прагнули до розбудови гармонійного і справедливого світу. Але таке ідеологічне присвоєння права на інтерпретацію добра майже завжди завершувалося мільйонами людських жертв та масштабними руїнами (нацизм, фашизм, інтегральний націоналізм, комунізм були тими ідеологічними системами, що знищили мільйони людських життів, намагаючись подолати полікультурність). Тому, мабуть, найважливішим посланням ХХ століття є знання про те, що очищення світу від „гріха полікультурності” є небезпечною маячною розуму – ми приречені на „недосконалість у розмаїтості”.

Міжнаціональні відносини і причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання.

Структуру міжетнічного конфлікту можна представити наступним чином: – етнічне дистанціювання; – етнічна неприязнь; – етнічна ворожість; – етнічна напруга; – етнічна конфронтація; – етнічний антагонізм; – етнічний конфлікт.

Етнічне дистанціювання. Дистанціювання починається тоді, коли представники іншої етнічної спільноти починають фіксувати відмінності між своїми спробами сприйняття навколишнього світу та аналогічними сприйняттям у інших націй. «Основу антитези «ми» – «вони» зазвичай складають одна чи кілька найбільш яскраво виражених зовнішніх ознак, характерних для «них» на відмінну від «нас»... Це можуть бути релігійні

вірування... чи соціально-економічний уклад». На цій стадії міжетнічної взаємодії (а це є перша стадія) можуть проявлятися 2-ві тенденції: перша полягає у пошуку каналів до зближення та взаєморозуміння, її суть у намаганні зрозуміти іншого, іншу етнічність. Друга тенденція – протилежна. Замість намагання зрозуміти іншого починається протиставлення йому.

Етнічна неприязнь. Може вважатися початковою стадією міжетнічного конфлікту. Етнічна неприязнь, як і кожне явище міжетнічної взаємодії зумовлюється цілою низкою факторів. В її основі лежить неприйняття людей з відмінною від своєї культурою та ментальністю. Таке ставлення до інших базується на системі етнічних стереотипів¹. Зазвичай вони не позитивні, неадекватні, а подекуди й негативні. Згідно психологічних теорій, негативні стереотипи – «...найкоротші ментальні шляхи до розуміння інших людей чи формування суджень про них». Людям властиво вибирати найпростіші способи тлумачення подій, явищ, інших людей, оскільки подібна стратегія економить когнітивні зусилля. Стереотипи умовно можна класифікувати на два типи: гетеро стереотипи (сприйняття чужих) та авто стереотипи (сприйняття своєї нації). Якщо гетеро стереотипи зазвичай або негативні, або в кращому випадку нейтральні, то авто стереотипи завжди позитивні.

Наступний етап – етнічна ворожість. Це цілеспрямоване вираження етнічної неприязні (а не епізодичне, пов'язане з певними випадковими ситуаціями). Вона має чітко виражений об'єкт, на якому фокусується негативне ставлення. Зазвичай таке негативне ставлення формується цілеспрямовано через засоби інформації. Такі випадки у нас фіксуються щодо євреїв, татар, ромів, імігрантів із Африки, Південно-Східної Азії.

Всі попередні етапи етнічного конфлікту відображали індивідуальний рівень міжетнічної взаємодії. Проте наступний етап – етнічна напруга – це вихід міжетнічних суперечностей на груповий рівень. Тут вже не окремі індивіди демонструють негативне ставлення до представників інших спільнот, у гру виступають великі групи тих чи інших етносів. На цьому етапі можна говорити про початок боротьби за соціальні, економічні, політичні і культурні ніші в суспільстві полі етнічної держави.

Етнічна конфронтація. Етнічна напруга це колективний рівень взаємної неприязні та перехід від оцінки до дії проти іншого етносу. А от етнічна конфронтація це перехід від стихійних групових дій етнічних груп один проти одного до організованих дій. На цій стадії міжетнічного конфлікту він спрямовується лідерами етнічних груп і набуває організованого характеру. Ця стадія характеризується також рішучими діями.

Найвищою точкою в структурі міжетнічного конфлікту є міжетнічний антагонізм. Він виростає з етнічної напруги. Перехід останньої у хронічну перманентну форму і призводить до антагонізму. Етнічний антагонізм супроводжується жорстким змаганням за престижні ніші у суспільному житті

---

¹ Це спрощені автоматизовані механізми суджень про щось, які дозволяють економити когнітивні зусилля. Людині властиво мислити на рівні стереотипів, це набагато простіше ніж включати у хід інтелектуальні зусилля.

полі етнічної країни. Етнічний антагонізм завершує формування структури міжетнічного конфлікту.

Різновиди етносоціальних конфліктів можна виокремити за двома визначальними критеріями. Горизонтальний відповідає на питання: „з приводу чого виникає конфлікт?“, вертикальний: „хто є взаємодіючими суб'єктами конфлікту?“. Відповідно, за горизонталлю етносоціальні конфлікти поділяються на:

- етнополітичні (з приводу системи політичної влади та управління);
- етнокультурні (з приводу визначальних цінностей, традицій поведінки та життєвих настанов етносу);
- етноекономічні (з приводу матеріальних ресурсів);
- етномовні (з приводу забезпечення реалізації мовних прав етносу);
- етнорегіональні (з приводу спірної території).

У суб'єктно-функціональному відношенні всі перераховані види конфліктів є міжетнічними, але далі їх типологізація здійснюється вже за вертикальним критерієм. Отже, відповідно до суб'єктів участі, міжетнічні конфлікти поділяються на:

- конфлікт між регіональними сегментами одного й того ж великомасивного народу-етносу з приводу якогось історико-ментального або ж етно-ідентифікаційного питання (наприклад, у Франції кінця 18 ст. – конфлікт між консервативними „вандейцями” та прибічниками республіканського „нового порядку”, а в сьогоденній Україні – між „українськими західниками” та російськомовними українцями Центру, Сходу та Півдня з приводу надання / ненадання російській мові офіційного статусу);
- конфлікт між титульним народом-етносом та одним (або двома) меншинським народом-етносом;
- конфлікт між титульним та екс-титульним /субтитульними народами-етносами;
- конфлікт між двома і більше меншинськими народами-етносами;
- конфлікт між титульним народом-етносом даної країни і сусіднім народом-етносом, що має іншу політико-державну приналежність. Наприклад, між українцями та поляками через історичний „спадок” 1943–1944 рр.

У ході конфлікту важливу роль має соціальна категоризація. У процесі його перебігу особливо слід відзначити два аспекти цієї категоризації:

1) Члени обох етнічних груп сприймаються як більш схожі один на одного ніж це є насправді. Відбувається деіндивідуалізація представників групи, фіксуються універсальні схожості між ними, що сприяють більшій консолідації. Такий деіндивідуалізований світогляд у процесі конфлікту тільки посилює його, сприяє агресивним діями. Тому то міжетнічне протистояння часто супроводжується носінням однакової форми, однакових знаків членами тих інституцій групи, що беруть безпосередню участь у конфлікті.

2) Члени обох груп взаємно акцентують особливу увагу на різницях, які ніби-то формують справжню нездоланну прірву між ними. За умов

стабільного міжетнічного діалогу ці відмінності не мають такої особливої ролі як під час конфлікту. Насправді різючі міжетнічні відмінності можуть існувати тільки у вимірі колективної свідомості, штучно конструюючись лідерами етнічних груп під час конфлікту. Тобто, в багатьох випадках вони позбавлені реального підґрунтя.

Таким чином етнічні групи через соціальну категоризацію „ми” – „вони” штучно нагнітають взаємне протиставлення, особливо роздуваючи негативні гетеро стереотипи.

Досить часто перебіг міжетнічного конфлікту набуває характеру соціальної казуальної атрибуції. Представників однієї етнічної групи звинувачують у певних негативних явищах, через які постраждала інша нація (різня шотландців у Великобританії, за те, що вони отруювали колодязі з водою, погроми євреїв за те, що вони сприяли поширенню чуми, погроми ромів за те, що вони сприяли поширенню холери в Італії, погроми євреїв, за те, що вони здійснювали економічний визиск німців і спричинили економічну кризу. Тобто, наявність міжетнічного антагонізму може призвести до конфлікту в умовах певного кризового для країни періоду: епідемія, економічна криза, війна і падіння рівня цінності життя. Якщо в умовах такого кризового періоду політичні еліти намагаються відповісти не на питання „чому це сталося?”, а на питання „хто винен”, тоді конфлікт стає неминучим.

Сам по собі пошук винних не є першопричиною конфлікту, а лише виправданням за відповідні радикальні дії проти певної групи, відносини з якої тривалий час були складними і члени якої розглядаються у ворожому контексті. Однією з форм казуальної атрибуції є атрибуція змови (протоколи сіоністських мудреців, масони). Концепція заколоту найчастіше виникає в умовах соціально-економічної чи політичної кризи, епідемії. Прийоми, які застосовуються для перетворення представників тієї чи іншої етнічної групи у зловмисного лиходія, є досить простими і примітивними однак в умовах масового психозу мають далекосяжні негативні наслідки (світова змова євреїв у III Рейху, змова тарганів у Руанді).

На думку соціального психолога С. Московічі для виникнення казуальної атрибуції не обов'язково повинна мати місце жорстка конфронтація „за щось”. Достатньо лишень значних світоглядних різниць між групами: якщо „чужі” своїм стилем життя, одягом, діями кидають виклик тому, що є священним для етнічної більшості, в середовищі якої вони мешкають, тоді за відсутності достатнього рівня толерантності у міжетнічному діалозі конфлікт стає неминучим. За такої ситуації в уяві більшості виникає хибне припущення про те, що слабким меншинам дозволено порушувати священні канони і жити іншим стилем життя тому, що вони мають якусь таємничу могутню владу, доступ до якоїсь особливої сили. Тому то більшість підозріло ставиться до „чужих”, сприймає їх як могутніх змовників, відчуває страх перед ними.

На управління міжетнічним конфліктом сьогодні велику роль справляє міжнародний чинник (діяльність ООН та інших міжнародних організацій).

Загалом існує 3 стратегії подолання міжетнічних конфліктів: правова (введення рівноправного для всіх націй законодавства у поліетнічній країні, застосування позитивно дискримінуючого законодавства і т. д.), переговори, інформаційна. Останній має особливе значення, оскільки з допомогою ЗМІ можна як нагнати міжетнічну напругу, так і сприяти розвінчуванню стереотипів, формуванню культури толерантності. Дуже важливим є об'єктивне висвітлення інформації про перебіг конфлікту, об'єктивні дослідження його причин та популяризація таких праць у суспільстві. Серед українських істориків, які сприяють розвінчанню багатьох міжетнічних стереотипів варто особливо популяризувати Я. Грицака, Г. Касьянова, Н. Яковенко. Крім книг, сьогодні наявна велика кількість якісної кінематографічної продукції, яку варто особливо популяризувати в українському суспільстві.

Щодо психологічних методів подолання конфліктів, то соціальний психолог М. Шеріф запропонував прості ліки – введення над групових цілей, які мають однакову привабливість для всіх національностей, що мешкають в державі і досягнення яких потребує колективних зусиль. До прикладу у США після відміни сегрегаційного законодавства психологи на рівні шкіл об'єднували чорношкірих і білошкірих дітей. Їх ділили на мішані групи і ставили перед ними завдання розв'язання різноманітних головоломок (ребусів). Для виконання цих завдань кожен член групи повинен був засвоїти частинку матеріалу. І лише потім об'єднавши зусилля, діти могли успішно виконувати завдання розв'язання головоломок. Така праця над досягненням спільних цілей сприяла розвінчанню міжрасових міфів та стереотипів.

Однак, якоїсь панацеї, універсальної формули для врегулювання міжетнічного конфлікту чи його запобігання до сьогодні не виведено. У кожній конкретній ситуації варто застосовувати ситуаційний підхід (аналізувати причинність конфліктної ситуації, різноманітні фактори, що на неї впливають та відповідно до цього формувати модель її вирішення). Навіть найбільш вдалий конфліктний менеджмент не гарантує успішного розв'язання міжетнічного конфлікту. Можна лише пом'якшувати його, сприяти вирішенню.